

АКЦЕНТНО ИЗТЪКВАНЕ НА ЧЛЕННАТА МОРФЕМА

ХРИСТО СТАМЕНОВ

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

chstamenov@abv.bg

Резюме: В статията се обръща внимание на едно явление, което се наблюдава най-вече в електронните медии в публичната реч на образовани носители на българския език: акцентното изтъкване на определителния член в случаи, когато ударението не пада върху члена според правилата на българския език. По своя характер това ударение е изреченско, като словното ударение се запазва на мястото си. Това акцентно решение е необичайно в сравнение с нормалното съвпадане на логическото ударение с лексикалното ударение на съответната лексема. Изтъкването по този начин смислово съдържание е подсилен вариант на граматическото значение на определителния член и може да се перифразира като „тъкмо той/тя/то/те“, „тъкмо [на]него/нея/тях“. Исторически определителният член е резултат от граматикализацията на слабата неударена форма на показателното местоимение. Тук обаче виждаме обратния процес на съживяване на семантиката на това местоимение, и то в неговата емфатична употреба, процес на „деграматикализация“ на члена. Обръща се внимание и на връзката с ритмичната структура на изказа. Посочва се маркираността на този тип акцентуване, най-вече в стилистично отношение, като явлението се отличава с известна маниерност. Отбелязват се случаи на подобно ударение и върху други клитики, най-вече кратки притежателни местоимения. Прави се кратка съпоставка с употребата на силните ударени форми на определителния член в английски.

Ключови думи: български език, определителен член, емфаза, ударение, граматикализация/деграматикализация

EMPHASIS ON THE DEFINITE ARTICLE

CHRISTO STAMENOV

SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

chstamenov@abv.bg

Abstract: The article draws the attention to a phenomenon observed in the public speech, mostly in the electronic media, of educated native speakers of Bulgarian: placing the accent on the definite article in cases where it ought to be unstressed

according to the rules of accentuation of articulated forms. This particular accent is categorized as sentence stress, the lexical stress of the respective word being preserved in its place. This is an unusual option in comparison with the more common case of coincidence of the sentence (logical) stress with the lexical stress of the relevant lexeme. The emphasized semantic content is a stronger version of the more abstract grammatical meaning signaled by the definite article, paraphrasable as “it is precisely he/she/it/they”, “it is precisely [to] him/her/it/them”. Historically the Bulgarian definite article is the result of the grammaticalization of the weak form of the demonstrative pronoun but here we see the reverse process of resurrecting the meaning of the emphatic demonstrative pronoun, a “degrammaticalization” or “lexicalization” of the definite article. The connection between this type of accentuation and the rhythmic structure of the utterance is also touched upon. The unusual choice of accentual emphasis on a unit smaller than the word results in its markedness, including stylistically. This solution may be described as somewhat affected. Cases of similar unusual accent on other clitics, mostly short possessive pronouns, are also mentioned. A brief parallel is drawn with the use of the strong form of the definite article in English.

Keywords: Bulgarian, definite article, emphasis, sentence stress, grammaticalization/degrammaticalization

1. Необичайно ударение върху членната форма.¹ От известно време насам (първите записани от мен примери са от 2013 г., но явлението със сигурност е по-старо) в устната публична реч по електронните медии, най-вече телевизията, в говора на някои добре образовани носители на българския език се забелязва тенденция към необичайно поставяне на ударението върху членната морфема. Става дума за случаи, в които ударението не би трябвало да се явява на това място според правоговорните норми и правилата за членуване. Те са добре известни (виж Граматика/Gramatika 1983: 121–123; Ницолова/Nitsolova 2008: 83–84). В най-общия случай ударението на членуваната дума остава на същото място като при нечленуваната форма (неподвижно ударение), т.е. ударението не пада върху членната морфема. Това е в съответствие с тенденцията към ограничаване подвижността на българското ударение при словоизменението, отбелязана в Тилков, Бояджиев/Tilkov, Boyadzhiev (1977: 157). Все пак при членуването се наблюдава и формообразователно подвижно ударение. В една немалка група едносрични съществителни имена от мъжки род ударението се измества върху членната морфема. (За някои колебания и тенденции в узуса при тази група съществителни виж и Стаменов/Stamenov 2014.) При съществителните от женски род, които завършват на съгласен звук, ударението също пада върху членната морфема. При останалите съществителни от женски род и при всички съществителни от среден род ударението запазва мястото си. Употребите, които се разглеждат тук, са в нарушение на тези правила и следователно биха могли да се определят като неправилни.

2. Примерите. Първи коментари. Ето някои от примерите, които илюстрират явлението, привлякло вниманието ми, и които може да послужат като основа за следващата дискусия. Акцентът върху членната форма отбелязвам чрез изписване на ударената сричка с главни букви.

... устойчивостта на човешкоТО... – Г. Каприев, БНТ, „Денят започва с култура“, 09.10.2013 г.

... не е според времеТО... – Г. Каприев, БНТ, „Денят започва с култура“, 09.10.2013 г.

... да се превърнеш в придатък на машинаТА. ... Да кажеш не на навичноТО. – Г. Каприев, БНТ, „Умно село“, 28.12.2014 г.

Дотук може да се помисли, че това е особеност на идиолекта на философа Г. К., негов любим похват. Ето обаче и примери от други говорители:

... за мен тя се оказа книгаТА... (става дума за романа „По пътя“) – Лиза Боева за филма „Аз бях Джек Керуак“. БНТ, „Денят започва с култура“, 16.12.2014 г.

Господин Делян Пеевски е народен представител по волята на избирателиТЕ. – Л. Местан, интервю в парламента, 09.10.2013 г.

... защото те изпитват на дъската пред другиТЕ... (обяснява се какво е да си ученик) – Николай Колев, БНТ, „Денят започва с култура“, 15.10.2013 г.

... управляващиТЕ (тъкмо те) – Хр. Мутафчиев, БТВ, интервю/разговор, 15.10.2013 г.

... Кой/Колко от тях? ... (отговор) Всич-ки-ТЕ! И другите срички при това разчленено произнасяне имат ударение, но най-силно е ударението на последната.

... в тази по-широка картина в киноТО... – Божидар Манов, БНТ, „Денят започва с култура“, 31.12.2014 г.

... Не се сменя администрацияТА. – Камен Воденичаров, БНТ, „Шоуто на Канала“, 19.10.2013 г.

... работа ВЪВ и СЪС семействоТО. – Интервю по БТВ, 04.10.2013 г.

... да изпълнят обещанияТА. – БНТ, „История БГ“, 08.11.2016 г.

... Какво очаквате от новиТЕ министри на културата? – Ал. Гюзелева, БНТ, 26.01.2017 г.

... Той [Сталин] връща държаваТА. – Д. Стоянович, БНТ, „Денят започва с култура“, 05.03.2018 г.

... Цялата отговорност е на политициТЕ. – БНТ, „История. БГ“, 30.10.2018 г.

... братоубийствоТО (коментар за политическите събития); ... студенткаТА (героиня на А. Страшимиров в романа „Роби“) – М. Неделчев, БНТ, „История БГ“, декември 2017 г.

... как българскоТО се представя навън...; ... символи на българскоТО. – Николай Колев БНТ, „Денят започва с култура“, 19.12.2017 г.

... по времеТО на Бойко Борисов ... – Ани Цолова, Нова телевизия, 20.02.2017 г.

... заместник-министър в предишниТЕ правителства. – Виктор Николаев, Нова телевизия, 21.02.2017 г.

... да се отървем от тоталитаризмиТЕ. – БНТ, „Денят започва с култура“, 17.01.2018 г.

Приведените примери позволяват да се направят следните първи наблюдения. Този тип ударение се среща при съществителни имена от женски и среден род в единствено число и от трите рода в множествено число, т.е. при формите -ТА, -ТО и -ТЕ, но не и при членната форма за мъжки род единствено число -Ъ(Т). Тази липса на подобно ударение върху членната форма -ЪТ повдига някои въпроси. Може ли тя да се свърже с отсъствието на компонента *-т-* в кратката членна форма, или ако този компонент се произнася, с по-слабата му позиция в изглас. Според някои анализи „[о]пределителният член е комплексна морфема“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 79), като *-т-* и останалата част са носители на отделни значения. Срв. някои от вижданията на Ю. С. Маслов по въпроса, според които „[н]апример във формата *нашите* само *-т-* изразява определеността, крайното *-е* изразява, както и флексията *-и*, множествено число“ (цитирано по Куцаров/Kutsarov 2007: 426, където може да се намери най-подробният и аналитичен преглед на литературата по тази тема). Ако *-т-* е единственият или най-важният носител на значението, произлизащо от показателното местоимение, то отсъствието на този компонент би затруднило изтъкването на това значение. Останалата част от определителния член, гласната (*-а*, *-о*, или *-е*) или се свързва с редувантно изразяване на род и число, или осигурява нещо, напомнящо вокална хармония в рамките на членуваната словоформа. Колкото и привлекателна да е тази хипотеза от съдържателна гледна точка, тя обаче едва ли изчерпва цялата истина. Друго възможно обяснение за липсата на ударено -Ъ(Т) е, че просто корпусът, на който се базират тези наблюдения, е твърде малък и затова не включва такива примери. Посочени ми бяха и някои примери за подобно акцентуване на -Ъ(Т). Порядката им поява може да има връзка и със сричковата структура на различните форми на определителния член, а и с ритмичната организация на изказа.

Случай, доближаващ се до наличие на такова ударение в мъжки род единствено число, е следният пример:

... по начин обратен на О-ЧЕ-ВИД-НИ-Я. – БНТ, „Библиотеката“, 10.03.2018 г.

Тук обаче думата е разделена на срички, като всяка сричка получава ударение, включително и определителният член. Сричкуването на думата само по себе си е начин за постигане на емфаза (Тилков/Tilkov 1981: 39) и в случая то е основното изразно средство. В писмения аналог на този тип акцентуване, който се коментира в следващата точка, се среща без ограничение подчертаване и на определителния член в мъжки род, единствено число.

От събраните примери се вижда също, че такова акцентно изтъкване на членната форма се наблюдава и при субстантивирани прилагателни (... ус-

тойчивостта на човешкоТО; ... символи на българскоТО), и при атрибутивно употребени прилагателни (съгласувани определения) в рамките на определената именна фраза (*новиТЕ министри на културата; в предишнитеТЕ правителства*). Също и при някои видове местоимения (*ВсичкиТЕ!*). Лесно можем да си представим, че такова ударение би могло да се появи и при други класове думи, които подлежат на членуване, например, числителни.

3. Писмен аналог на ударението върху определителния член. Описването тук фонетично явление, забелязано в устната реч, намира свой пряк аналог и в някои писмени текстове. Графичното средство, което в писмената реч замества звуковото ударение върху определителния член, е изписването в курсив.² Ето примери за това:

За да могат философските проблеми за пространството, времето, субстанцията на света, душата, познанието, материята, езика, пропозицията и пр. да имат смисъл... (А. Кънев. Смисъл и реалност. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2013, с. 111.)

И още един пример, в който е подчертана членната форма на атрибутивно употребено прилагателно:

Тази се третира почти безусловно като правилната философия. (Пак там, с. 19.)

Тези два примера са от един и същ източник (в който може да се видят още много подобни курсивирани членни форми: с. 39, 42, 138, 184, 221, 225, 240, 241...) – научен труд в областта на философията, което е показателно за стила, в който се наблюдава това явление. Но за да не оставаме с примери само от един автор, ето още – този път от преводни текстове, близки в жанрово и стилово отношение. За съжаление, не мога да предложа съпоставка с оригиналния текст, за да се видят междуезиковите съответствия, а при превода би могло да се помисли и за чуждоезиково влияние.

В очите на Хегел Държавата е същност на същото основание, с което може да се говори за семейството, за обществото (Жан Херш. Философското удивление. София, НБУ, 2014, с. 271. Превод от фр. Л. Денкова).

... цветът като абстракция (например червеното) е формата, която се придава на тази материя; ... (Жан-Мари Клинкенберг. Курс по обща семиотика. София, Сонм, 2019, с. 116. Превод от фр. Кр. Кавалджиев).

4. Ударение върху членната морфема в диалектите. Преди близо петдесет години Боян Байчев обръща внимание върху една уникална особеност на говора на село Голица, Поморийско, която го отличава от останалите балкански говори. Става дума за „вторично ударение, което се реализира винаги след главното ударение, в абсолютно краесловие и е свързано с определени морфологични форми на думата“ (Байчев/Baychev 1971:

242). Най-често то се появява върху членната форма на имената, макар рядко да се среща и при някои други граматически форми, например аористното окончание на глаголите. Авторът е категоричен, че това ударение „не е зависимо от емфатични или от синтагматични причини, а по характер и изразителност то е словесен тип акцент, чрез който в краесловието на някои словоформи се получава вторичен акцентен център“. Т.е. това ударение е словно, а не изреченско, не е емфатично или фокусиращо. То не може да се свърже и с някакъв особен акцентен ритъм, а се обуславя от определени граматични (морфологични) зависимости (Байчев/Baychev 1971: 242).

Приликата с разгледаните тук примери е в неочакваното в сравнение с обичайните норми и стандарти акцентуване на определителния член, но тя като че ли свършва дотук. За диалектно влияние в случая не може да става дума, още повече тъкмо от този говор.³ Не само защото регионалните диалекти вече не са източник на силно влияние, но най-вече заради различния характер на тези ударения, за което ще стане дума малко по-нататък.

5. Характер на въпросното ударение. Време е да си зададем въпроса какъв е характерът на ударението, което ни занимава тук, какъв вид е то. Не става дума за постоянните характеристики на българското ударение като динамично, свободно (разносрично) и подвижно, а за функцията на това ударение в свързаната реч. Тук на първо място стои изборът между словно (лексикално) ударение, от една страна, и изреченско (логическо) или фразово ударение, от друга. Ударенията в примерите, които са обект на внимание тук, не са лексикални. Те се явяват в свързана реч и което е по-важно, не са постоянна характеристика на лексемите, в които се явяват. Не можем да си представим, че говорителите, произвели тези примери, биха произнесли съответните думи в изолация или в съвсем различен смислов контекст със същата акцентна структура. В случая те са направили своя акцентен избор в контекста на конкретния изказ. Следователно тези ударения са изреченски.⁴ Може да се приеме, че тези ударения са логически, а не фразови, тъй като те не се определят задължително, или по подразбиране, от обективни синтактични, лексикални и други фактори, а са резултат на субективния незадължителен избор на говорещия да изтъкне смисловата важност на определена част от изказването. Тези ударения са емфатични и следователно се отнасят към атитудиялните интонационни признаци (Грамматика/Gramatika 1982: 258). Най-често обект на такова изтъкване са думи или синтагми, като логическото ударение се реализира чрез подсилване на физическите показатели на словното ударение (Тилков/Tilkov 1981: 33). В анализираният тук примери обаче виждаме не подсилване на словното ударение, а поставяне на отделно ударение върху определителния член. Словното ударение остава разпознаваемо на своето място, но

в словоформата, или по-добре във фонетичната дума, се прибавя още едно отделно ударение. Д. Тилков посочва, че освен съвпадане на логическото ударение със словното, което води до подсилването на второто, възможни са и други решения (Тилков/Tilkov 1981: 37). Съществува например възможност за поставяне на логическото ударение върху клитика (например предлог), част от фонологичната дума, която по дефиниция е неударена. Възможно е контрастно емфатично ударение да се появи и върху представка, т.е. свързана морфема: *Той не на-писа, а ПРЕписа този текст*. В нашия случай става дума за определителния член, който не е обикновено окончание. В някои отношения той се държи като клитика: прибавя се към вече оформената с окончание словоформа. За клитика в съвременния български език го смята и Ъ. Скатън (Scatton 1983: 164, 165). Други го наричат постфикс (Вътов/Vatov 2000). В исторически план „[т]ова, което е член в българския език, някога е било самостоятелна дума“ (Костов/Kostov 1939: 59, цит. по Куцаров/Kutsarov 2007: 414). За много от възрожденските граматични членът е отделна част на речта. В някои генеративни описания на съвременния български език на по-абстрактно ниво се постулира междусловна граница между определителния член и останалата част от словоформата (Scatton 1983: 165).

Както вече се каза, появата на логическото ударение е резултат от субективния и незадължителен избор (то може и да липсва) на говорещия да изтъкне смисъла на определена част от изказа, най-често на отделна дума или словосъчетание, като това ударение се наслажда върху намиращото се там словно ударение и го подсилва. Струва ми се, че подобен ефект би могъл да се постигне и в разгледаните тук случаи. Дори е много по-естествено да се каже ... *да се превърнеш в придатък на маШИИната*, с логическо ударение съвпадащо със и подсилващо словното ударение на изтъкнатата дума, отколкото ... *да се превърнеш в придатък на машинаТА*. Вместо това обаче говорещият е предпочел по-необичайното, но не невъзможно решение да постави акцента върху по-малка от фонетичната дума единица, носеща някакъв вид значение, в случая – определителния член. Тъй като определителният член би трябвало според общите акцентни правила да бъде неударен в тези примери, това прави избраното акцентно решение маркирано, по-забележимо поради неговата необичайност.

6. Изтъкнатата семантика. Какво точно е всъщност значението, което се подчертава по този начин? Тъй като фокусът е върху определителния член, следва да се помисли за семантиката на граматическата категория „определеност“. Най-разпространеният възглед за функцията на определителния член е, че той индивидуализира, идентифицира, уточнява, конкретизира референта или пък класа или количеството в неговата тоталност (Грамматика/Gramatika 1983: 117; Буров/Burov 2000: 553; Георгиев/Georgiev 2000: 284–285; Куцаров/Kutsarov 2007: 433, 450). Струва ми се обаче, че

тази абстрактна, граматически изразена семантика не изчерпва изтъкнатото смислово съдържание в разглежданите случаи. По-скоро тук наблюдаваме като че ли съживяване и подсилване на съдържанието на показателното местоимение, от което чрез десемантизация, семантично избледняване и граматикализация се е получил определителният член. Абстрактното граматическо значение придобива нова конкретност, която би могла да се експлицира или да се перифразира с лексикално-синтактични средства като „тъкмо той/тя/то/те“, „тъкмо [на]него/нея/тях“. Но не е ли това семантиката на емфатично употребеното показателно местоимение, носещо ударение? И ако това е така, не е ли това наистина съживяване на тази семантика, стъпка назад, връщане обратно по пътя на граматикализацията, довела до превръщането на показателното местоимение в определителен член? Условно казано, това е нещо като деграматикализация или лексикализация на определителния член.

Както вече се каза, необичайността на тези употреби, която се състои в поставянето на логическото ударение върху граматическа морфема, придава на това решение маркираност, като привлича вниманието върху себе си. В нея обаче се крие и едно противоречие, което пък се дължи на акцентирването на слаба форма. Сравни споменатата вече по-ортодоксална алтернатива за поставяне на логическото ударение върху словното (лексикално) ударение на същата дума. Струва ми се, че необичайността на това акцентно решение му придава маркираност и в стилистично отношение. То се отличава с известна маниерност: би могло да бъде, и вероятно е, предмет на подражание. Но не всички носители на езика проявяват еднаква склонност към подражаване на необичайното, новото, модното. Има и обратните нагласи за отхвърляне и осъждане на такива употреби. Това акцентно решение е ограничено и по отношение на жанра и регистъра. Засегнатите теми са от областта на обществените отношения, политиката, философията и други подобни. Дискусията е на сравнително високо интелектуално ниво.

7. Емфазата върху определителния член и ритмичната структура.

В по-голямата част от нашите примери за емфаза върху определителния член логическото (емфатично) ударение се явява в думи от три или повече срички: *държавата, машината, избирателите, братоубийството, тоталитаризмите*. Най-често това е последната пълнозначна лексема във фонетичната фраза, която нормално привлича ядрения тон върху сричката, носеща лексикалното ударение. Ако приложим някои от идеите на метричната фонология⁵, която е доминираща при описанието на ударението, получава се следната картина. Според тази теория, която приема, че ударението е относително понятие (това се споделя и от повечето други виждания за ударението), думата се дели последователно и бинарно, по на две части, едната от които е силна, а другата слаба. Ако вземем за пример *дър-*

жсавТА, виждаме следното. Първото деление е *държа* – *ваТА*, където имаме съответно слабо – силно. Приемам, че втората част *-ваТА* е по-силната, не на последно място, защото необичайната емфаза върху определителния член е силно маркирана.⁶ На следващото ниво на деление имаме *дър-жа*- слабо – силно (втората сричка носи лексикалното ударение, което отбелязвам с подчертаване) и *-ва-ТА* слабо – силно. Така се получава веригата слабо – силно – слабо – силно, в която алтернативно се редуват силни и слаби срички, което допринася за плавния ритъм на фразата.

8. Силни и слаби форми на членната форма в други езици (английски). Ако погледнем към някои други езици (в случая ще се спрем накратко само на английския език), ще видим, че там съществуват силни и слаби форми и на двата члена, определителен и неопределителен. Членът в английски в много отношение се държи като отделна дума, но той е служебна дума, която нормално не носи ударение, а е проклитика. Съществуват обаче и силни форми на двата члена, които носят ударение и имат различен звуков състав от по-честите слаби форми. Те са съответно за определителния член *the* силна форма /ði:/ срещу слаба форма /ði ,də/, а за неопределителния член *a*, *an* силна форма /eɪ/, /æn/ и слаба форма /ə/, /ən/.⁷ Изборът между силната и слабата форма на члена се свежда до наличието на емфаза или липсата на такава върху него. Както отбелязва една от най-авторитетните граматика на английския език (Quirk et al. 1985: 254), „членът получава ударение само за да му се придаде много специална емфаза. В писмената реч това често се отбелязва чрез курсив или подчертаване“ (мой превод). Според авторите ударената форма на определителния член често изразява високо качество или превъзходство в някакво отношение. Например:

He would be *the* /ði:/ man for the job.

Той е човекът за тази работа (точният човек, най-подходящият).

The demonstration will be *the*/ði:/ event this week.

Демонстрацията ще бъде събитието (през) тази седмица, т.е. събитието на седмицата, най-важното събитие.

Силната форма на английския определителен член може да подчертава и идентичността на известна личност:

You don't mean *the* /ði:/ Professor Hart?

Да нямаш предвид известния/ прочутия професор Харт?

Любопитно е, че според авторите на същата граматика съществува не-одобрение срещу прекомерната употреба на акцентно подчертаните членни форми вместо нормалните неударени форми, особено по радиото и телевизията (Quirk et al. 1985: 254).

Струва ми се, че въпреки някои различия, съществува доста близък паралел между разгледаните тук случаи на емфатично ударение върху българския определителен член и изборът на силната ударена форма на члена в английски, който паралел стига чак до неодобрението от страна на някои срещу злоупотребата с това явление. При българските употреби би могло да се помисли и за чуждоезиково влияние като един от факторите и като подкрепа за тяхната поява и употреба.

9. Емфатично ударение върху други клитики. Събирайки примери за акцентно изтъкване на определителния член, се натъкнах и на примери за подобна емфаза и на други клитики, които нормално би следвало да бъдат неударени. Ето някои от тях:

... не е ясно какъв е собственика ИМ. – БНТ, Канал 1, Томислав Дончев, 08.12.2014 г.

... После върху спестяванията НИ сложиха данъци... – БТВ, коментатор в Шоуто на Слави, 17.12.2014 г.

... Детето трябва да има време за родителите СИ! – БТВ, сутрешен блок, 21.06.2016 г.

... влизат във пространството МУ! – Нова телевизия, 23.06.2016 г.

... вижте накъде върви кървана НИ. – Нова телевизия, Ани Цолова, 21.02.2017 г.

В тези примери виждаме кратки форми на притежателните местоимения, включително и възвратните притежателни. Тук в съзнанието ми изпъква един спомен от гневното възмущение на покойната проф. Бистра Алексиева при вида на кратки местоименни форми, изписани в курсив в преводни текстове с цел да им се придаде емфаза. В това тя с право виждаше нарушаване на нормалната българска употреба в такива случаи да се избират пълните форми на съответното местоимение, които са способни да носят ударение. Така в горния пример вместо ... *върху спестяванията НИ*... можеше да се каже по-естественото ... *върху НАшите спестявания*..., по някаква причина обаче авторите на тези изказвания са предпочели нетипичното решение – акцентно изтъкване на иначе неударен определителен член. Тук може да се направи обобщението, че акцентното изтъкване на определителния член и на някои клитики е по същество едно и също явление на нарушаване на забраната за поставяне на ударението върху тези форми с цел постигане на емфаза или на някакъв, не непременно осъзнат, стилистичен ефект и по-голяма експресивност.

Смисловото съдържание на притежателното местоимение е достатъчно ясно и значимо, за да може да подлежи на изтъкване. Не е съвсем ясно обаче дали във всички тези примери се цели тъкмо това, или се наблюдава някаква обща емфаза (срв. например последния от горните примери) или израз на емоционалност и стилистичен ефект.

Някакво отношение към темата, макар и непряко, има и забелязаната и коментирана от А. Стоевски (Стоевски/Stoevski 2005) тенденция към прекомерна и дори неоснователна употреба на пълните местоименни форми там, където е по-естествено да се явят кратките местоимения. Да добавя още един пример към тези на Стоевски: надписът *Изчакайте своя ред тук* вместо *Изчакайте реда си тук*.

10. Кратко заключение. Основната цел на предложената статия е да привлече вниманието към едно необичайно и струва ми се, неотбелязано акцентно явление – поставянето на логическо ударение (емфаза) върху определителния член, който по общите правила би трябвало да е неударен в тези словоформи. То се явява в публичната реч, най-вече по електронните медии, на образовани говорители и се характеризира с известна стилистична ограниченост и дори маниерност. Това явление заслужава по-подробно изследване, включително на физическите параметри на неговата реализация, но също така и на неговия смисъл и значението му за езиковата теория.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Дължа благодарност на Вл. Жобов и Сн. Димитрова за коментарите и идеите, предложени от тях в предварителното разискване на този материал, както и на организаторите на форума „Българска граматика“, 17.10. 2019 г., София, и на участниците в дискусиата при представянето на този доклад.

² При писането в социалните медии (форуми и пр.) се използват и други средства за графично изразяване на емфаза като изписване с главни и/или уголемени букви, многократно изписване на букви, показващо удължаване на гласния звук, и др.

³ За затихването и отмирането на диалектите и отслабващото им влияние върху книжовния език виж например няколко статии при Виденов/Videnov 2013. Сравни и виждането на Б. Вълчев: „...дълго време диалектът се е смятал за система, която може да се ползва за обогатяване на книжовния език... За нас трябва да е категорично ясно, че диалектът е изиграл своята историческа роля до момента на изграждането и стабилизирането на книжовния език. След това двете системи вървят по свои пътища. По-скоро влиянието е обратно – книжовният език дава различни свои елементи (главно лексика) в посока на диалекта. Обратното е невъзможно...“ (Вълчев/Valchev 2009: 148).

⁴ За разискване и дефиниции на словно, логическо и фразово ударение вж. Тилков/Tilkov 1981: 33–41 и Граматика/Gramatika 1982: 159, 258–263.

⁵ Виж за нея например Катамба 1989: 225–231.

⁶ За превеса на логическото ударение над словното вж. Тилков/Tilkov (1981: 37), където четем: „Логическото ударение върху проклитиката не означава премахване на ударението върху пълнозначната дума, а само градация, при която с по-голяма сила се реализира ударението върху проклитиката, а с по-слаба върху пълнозначната дума“.

⁷ Виж например Димитрова/Dimitrova 2003: 58.

ЛИТЕРАТУРА

- Байчев 1971: *Байчев, Б.* Вторично ударение в говора на село Голица, Поморийско. – *Български език*, № 2–3, с. 240–242.
- Буров 2000: *Буров, Ст.* Членуване на съществително име. – В: Русинов, Р., Ст. Георгиев, съст. *Енциклопедия на съвременния български език*. Велико Търново, ИПК „Свети Евтимий Патриарх Търновски“, с. 552–555.
- Виденов 2013: *Виденов, М.* Езиковедски щрихи и етюди. Велико Търново, ИК „Знак ’94“.
- Вълчев 2009: *Вълчев, Б.* От историята на българския книжовен език към теорията на книжовните езици. София, Оксиарт.
- Вътов 2000: *Вътов, В.* Постфикс. – В: Русинов, Р., Ст. Георгиев, съст. *Енциклопедия на съвременния български език*. Велико Търново, ИПК „Свети Евтимий Патриарх Търновски“, с. 332.
- Георгиев 2000: *Георгиев, Ст.* Определеност и членуване на имената. – В: Русинов, Р., Ст. Георгиев, съст. *Енциклопедия на съвременния български език*. Велико Търново, ИПК „Свети Евтимий Патриарх Търновски“, с. 284–285.
- Граматика 1982: *Граматика на съвременния български книжовен език*. Т. I. Фонетика. София, Издателство на БАН.
- Граматика 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език*. Т. II. Морфология. София, Издателство на БАН.
- Димитрова 2003: *Димитрова, Сн.* English Pronunciation for Bulgarians. Английското произношение. София, Везни-4.
- Костов 1939: *Костов, Н.* Българска граматика. София, Хемус.
- Куцаров 2007: *Куцаров, Ив.* Теоретична граматика на българския език. Морфология. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Стаменов 2014: *Стаменов, Хр.* Акцентни варианти при едносрични членувани съществителни имена от мъжки род. – В: *Трети международен конгрес по българистика*, 23–26 май, 2013, София. Подсекция „Съвременен български език. Норма, комуникации, менталност“. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 56–74.
- Стоевски 2005: *Стоевски, А.* Извинете, господине, развързали са се Вашите връзки. – В: *Езиковедски приноси. В чест на чл.-кор. проф. М. Виденов. По случай неговата 65-годишнина*. Велико Търново, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, Международно социолингвистическо дружество, с. 647–662.
- Тилков 1981: *Тилков, Д.* Интонацията в българския език. София, Народна просвета.
- Тилков, Бояджиев 1977: *Тилков, Д., Т. Бояджиев.* Българска фонетика. София, Наука и изкуство.
- Katamba 1989: *Katamba, F.* An Introduction to Phonology. London and New York: Longman.

- Quirk et al. 1985: *Quirk, R., S. Greenbaum, G. Leech, and J. Svartvik*. A Comprehensive Grammar of the English Language. London, Longman.
- Scatton 1983: *Scatton, E.* A Reference Grammar of Modern Bulgarian. Columbus, Ohio, Slavica Publishers, Inc.

REFERENCES

- Baychev 1971: *Baychev, B.* Vtorichno udarenie v govora na selo Golitsa, Pomoriysko. – *Balgarski ezik*, № 2–3, s. 240–242.
- Burov 2000: *Burov, St.* Chlenuvane na sashtestvitelno ime. – In: Rusinov, R., St. Georgiev, sast. *Entsiklopediya na savremenniya balgarski ezik*. Veliko Tarnovo, IPK “Sveti Evtimiy Patriarh Tarnovski”, s. 552–555.
- Dimitrova 2003: *Dimitrova, Sn.* English Pronunciation for Bulgarians. Angliyskoto proiznoshenie. Sofia, Vezni-4.
- Georgiev 2000: *Georgiev, St.* Opredelenost i chlenuvane na imenata. – In: Rusinov, R., St. Georgiev, sast. *Entsiklopediya na savremenniya balgarski ezik*. Veliko Tarnovo, IPK “Sveti Evtimiy Patriarh Tarnovski”, s. 284–285.
- Gramatika 1982: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. T. I. Fonetika. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Gramatika 1983: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. T. II. Morfologiya. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Katamba 1989: *Katamba, F.* An Introduction to Phonology. London and New York: Longman.
- Kostov 1939: *Kostov, N.* Balgarska gramatika. Sofia, Hemus.
- Kutsarov 2007: *Kutsarov, Iv.* Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisiy Hilendarski”.
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.
- Quirk et al. 1985: *Quirk, R., S. Greenbaum, G. Leech, and J. Svartvik*. A Comprehensive Grammar of the English Language. London, Longman.
- Scatton 1983: *Scatton, E.* A Reference Grammar of Modern Bulgarian. Columbus, Ohio, Slavica Publishers, Inc.
- Stamenov 2014: *Stamenov, Hr.* Aktsentni varianti pri ednosrichni chlenuvani sashtestvitelni imena ot mazhki rod. – In: *Treti mezhdunaroden kongres po balgaristika*, 23–26 may, 2013, Sofia. Podseksia “Savremen balgarski ezik. Norma, komunikatsii, mentalnost”. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, s. 56–74.
- Stoevski 2005: *Stoevski, A.* Izvinete, gospodine, razvarzali sa se Vashite vrazki. – In: *Ezikovedski prinosi. V chest na chl.-kor. prof. M. Videnov. Po sluchay negovata 65-godishnina*. Veliko Tarnovo, VTU „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, Mezhdunarodno sotsiolingvisticheskoto druzhestvo, s. 647–662.
- Tilkov 1981: *Tilkov, D.* Intonatsiyata v balgarskiya ezik. Sofia, Narodna prosveta.
- Tilkov, Boyadzhiev 1977: *Tilkov, D., T. Boyadzhiev*. Balgarska fonetika. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Valchev 2009: *Valchev, B.* Ot istoriyata na balgarskiya knizhoven ezik kam teoriyata na knizhovnite ezitsi. Sofia, Oksiart.

Vatov 2000: *Vatov, V. Postfixs.* – In: Rusinov, R., St. Georgiev, sast. *Entsiklopediya na savremenniya balgarski ezik.* Veliko Tarnovo, IPK “Sveti Evtimiy Patriarh Tarnovski”, s. 332.

Videnov 2013: *Videnov, M. Ezikovedski shtrihi i etyudi.* Veliko Tarnovo, IK „Znak ’94“.

✉ Доц. д-р Христо Стаменов
Катедра „Англицистика и американистика“
Факултет по класически и нови филологии
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
бул. „Цар Освободител“ 15, 1504 София, България

✉ Assoc. Prof. Christo Stamenov, PhD
Department of English and American Studies
Faculty of Classical and Modern Philology
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
15 Tsar Osvoboditel Blv., 1504 Sofia, Bulgaria

Публикувано: 5 юни 2020

Published: 5 June 2020